

Voiko tyhjässä taulussa olla kirjoitusvirheitä?

Osmo Tammisalo

Steven Pinker: *The Blank Slate: The modern denial of human nature*. Viking Penguin, 2000. New York. 509 s.

”Intellektuellien ja asiantuntijoiden parissa vallitseva näkemys ihmisluonnosta on kvasiuskonnollinen teoria, joka sisältää empiirisiä oletuksia ihmismielen toiminnasta sekä joukon arvoja, joihin nämä oletukset nojaavat.”

Näin psykologi ja kielitieteilijä Steven Pinker ruoskii älymystön käsitystä ihmismielestä syntyjään tyhjänä tauluna. Hänen uusi kirjansa *The Blank Slate* (Puhdas kivitaulu) ei pelkästään kritisoi teoriaa, vaan se tarjoaa myös positiivisen ja perustellun vaihtoehdon.

Pinkerin mukaan vallalla oleva paradigma on kolmeosainen:

”Ensimmäinen opinkappale on *tyhjä taulu* [blank slate]: ihmisellä ei ole myötäsyttyisiä kykyjä tai temperamenttejä, vaan ympäristö, vanhemmat, kulttuuri ja yhteiskunta muovaavat täysin ihmismielen.

Toinen osa on ns. *jalo villi* [noble savage]: pahat motiivit eivät ole luontaisia ihmiselle vaan kumpuavat turmelevista sosiaalisista instituutioista.

Kolmas on *aave koneessa* -periaate [ghost in the machine]: tärkein osa ihmistä on jotenkin riippumaton biologiasta niin, että kykyämme kokea asioita ja tehdä valintoja ei voi selittää fysiologisilla rakenteilla tai evoluutiohistorialla.”

Pinker osoittaa vastaansanomattoman terävästi, että mieltä, aivoja, geenejä ja evoluutiota koskevat tieteet ovat kumonnet tämän pyhän kolminaisuuden – josta kuitenkin edelleen pidetään kiinni lähinnä moraalisen ja poliittisen nostatuksen, pikemminkin kuin minkään empiirisen syyn takia. Pinkerin mukaan monet pitävät näiden opinkappaleiden vaihtoehdoja kiellettyinä alueena, jota on vältettävä hintaan mihin hyvänsä.

Pinker on onnistunut kirjoittamaan herkkätunteisesti ja hauskaasti ottaen huomioon, että hän

samalla polkee joidenkin ihmisten näkemyksiä ja unelmia. Lukuisat anekdootit ja vitsit eivät kuitenkaan tee yhtään myönnytystä hänen näkemykselleen siitä, että hyvän moraalien ja politiikan täytyy tunnustaa totuus ihmisestä sellaisena kuin hän on, pikemmin kuin millaisen hänen haluttaisiin olevan. Pinker kysyy retorisesti: ”Kaikille politiikan opiskelijoille opetetaan, että poliittiset ideologiat perustuvat teorioihin ihmisluonnosta. Miksi niiden pitäisi perustua teorioihin, jotka ovat kolmesataa vuotta vanhoja”

Pelko nro 1: Eriarvoisuus

Pinkerin mukaan intellektuellit pelkäävät neljää asiaa ihmismielen/ihmisluonnosta biologisissa selityksissä. Ensimmäinen on eriarvoisuuden pelko. Jos aloitamme kaikki tyhjinä, kenelläkään ei voi olla toista enemmän, mutta jos tulemme maailmaan varustettuna joukolla kykyjä ja valmiuksia, ne voivat toimia eri tavoin eri ihmisillä, mikä taas voi synnyttää syrjintää ja oppressiota. Johtopäätös on kuitenkin väärä.

Poliittiseen tasa-arvoisuuteen sitoutuminen ei ole sama kuin empiirinen väite siitä, että ihmiset olisivat toinen toistensa klooneja. Ja miten paljon ihmiset ikinä eroavatkin, heillä on jotain yhteistä, joka tulee yhteisestä ihmisluonnosta. Kukaan ei halua tulla nöyryytetyksi, orjuutetuksi, raiskatuksi, sorretuksi tai riistetyksi.

Pelko numero 2: Epätäydellisyys

Toinen pelko koskee ihmisen epätäydellisyyttä. Jos ihminen on myötäsyttyisesti joidenkin syntien ja vikojen rasittama (esim. itsekkyyden, ennakkoluuloisuus, mustasukkaisuus), poliittis-sosiaaliset uudistukset tuntuvat ajan haaskaukselta. Tämäkään ei ole pätevä argumentti. Pinker huomauttaa, että tiedämme, että sosiaalista parantumista voi tapahtua, koska tiedämme, että sitä on tapahtunut: orjuus, kidutus, naisten omistaminen ja despotismi on lopetettu länsimaissa yhteiskunnissa.

Vaikka ihmisellä olisikin joitain motiiveja tehdä kauheita asioita, ihmisellä on muita motiiveja, jotka voivat toimia näitä vastaan. Pinkerin mukaan voimme löytää keinoja sille, miten eri halut ja motiivit voidaan asettaa hedelmällisesti toisiaan vastaan aivan kuten pystymme taistelemaan tauteja, säättä ja tuholaisia vastaan. Esimerkkinä hän käyttää demokratian käyttöönottoa: toisen ihmisen kunnianhimo toimii toista vastaan. Demokratia ei tarkoita, että olisimme jalostaneet tai sosiaalistaneet uuden, itsekkäästä kunnianhimosta vapaan ihmisen, vaan olemme vain kehittäneet systeemin, jossa kunnianhimot ovat kontrolloidumpia.

Pelko nro 3: Determinismi

Kolmas pelko on determinismi: että ihmistä ei voida enää pitää vastuussa käyttäytymisestään, koska hän voi aina syyttää aivojaan tai geneejään tai jopa evoluutiohistoriaa [1]. Eräessä Aksel Sandemosen romaanissa tuomari pohti asiaa näin:

”On selityksiä, joita ihmiset eivät halua hyväksyä, ja sitä paitsi selitys ei saa olla liian syvällinen. Voimme hyvin ilmaista tämän syvällisyyden toisinkin ja sanoa, ettei selitys saa olla liian oikea. Jos tulemme totuutta liian lähelle kaikissa yksityiskohdissa, putoaa vastuu nimittäin pois, ja jokuhan *pitää* hirttää, kuten tiedätte.” [2]

Jos joku uhkaa vastuuta, niin se ei kuitenkaan ole biologinen determinismi (johon kukaan ei usko siinä muodossa kuin se yleensä esitetään) vaan kaikenlainen determinismi - mukaan lukien kasvatus, massamediat, sosiaalinen ehdollistaminen jne. Mitään näistä ei kuitenkaan Pinkerin mukaan tarvitse ottaa vakavasti. Vaikka aivoissa olisikin osia, jotka saavat ihmisen tekemään asioita syystä tai toisesta, aivoissa on myös muita osia, jotka reagoivat laillisiin ja sosiaalisiin sääntöihin ja sattumuksiin. Mitä järkeä olisi luopua käyttäytymistä hillitsevistä osista vain sen takia, että ymmärtää aivojen ”viettelyssysteemien” toimintaa?

Pelko nro 4: Nihilismi

Viimeinen pelko on nihilismi. Jos ihmisen motiivit ja arvot ovat tulosta aivofysiologiasta, joka puolestaan on evoluutiovoimien muokkaamaa, niin nehän ovat jossain mielessä huijausta. Emme

oikeasti rakasta lapsiamme, vaan edistämme geneejämme. Emme oikeasti kaipaa hellyyttä, vaan haluamme paritella, emme oikeasti viihdy puolison lähellä, vaan vahdimme, ettei hän pidä rinnakkaisuhteita ja investoi resurssejaan toisaalle. Kukat ja perhosetkaan eivät oikeasti ole kauniita, vaan aivot vain antavat miellyttävän tunteen tietynlaisesta kuviosta verkkokalvolla. Tämä on pelkoa siitä, että biologia murskaa kaiken, mitä pidetään pyhänä tai arvokkaana.

Nihilismin pelko perustuu sekaannukseen kahdenlaisen selityksen välillä [3]. Biologit kutsuvat ”proksimaaliseksi” selitystä, joka on yksilölle itselleen merkityksellinen, vaikkapa juuri kiintymys omaan lapseen. ”Ultimaattinen” selitys viittaa evoluutioprosessiin, joka on antanut yksilölle sellaiset aivot, jotka kykenevät kokemaan näitä merkityksellisiä ajatuksia ja tuntemuksia. Evoluutio – ultimaattinen selitys ihmismielelle – on lyhytnäköinen prosessi, jossa geenit säilyvät sen mukaan kuinka hyvin ne pystyvät tekemään ”itsekkäästi” kopioita itsestään. Tämä ei tarkoita, että ihminen olisi lyhytnäköinen tai itsekäs, ainakaan kaiken aikaa. Mikään ei estä sitä, etteikö ”moraaliton” luonnonvalinta voisi tuottaa sosiaalisen olennon isoilla aivoilla ja monimutkaisilla moraalitunteilla. Itsekkäät geenit eivät tuota itsekästä organismia.

Sanonta ”heidän, jotka pitävät lenkkimakkarasta tai lainsäädännöstä, ei pitäisi nähdä niitä tehtävän” pätee myös ihmisen arvoihin ja moraalisiin: tieto siitä miten arvot ja arvostukset ovat muodostuneet voi olla hyvin harhaanjohtavaa, jos ei ajattele prosessia tarkasti. Se, miten ja miksi ihmiselle kehittyivät moraalitunteet ja -järjestelmät, on erillinen kysymys kuin mitä ihmisen pitäisi tehdä ja miksi – vaikka moraalitunteet ovatkin kehittyneet juuri antamaan toimintaohjeita.

Vaihtoehtona evoluutiopsykologia ja universaali ihmisluento

Pinker ei tyydy vain kitkemään harhakäsityksiä vaan ehkä ansiokkaammin kuin kukaan muu istuttaa myös positiivisen vaihtoehdon, joka on tullut selkeästi esille jo hänen aiemmissa teoksissaan (mm. kielivaistoa esittelevä *Language Instinct* vuodelta 1994 sekä yleisesitys ihmismielen toiminnasta *How the Mind Works* vuodelta 1997).

Ensimmäinen näkökohta universaalien ihmislunnon puolesta on looginen: olivatpa oppiminen, kulttuuri ja sosialisatio miten tärkeitä

tahansa, ne eivät tapahdu taikaiskusta. Ihmisellä täytyy olla oppimaan pystyviä sisäsyntyisiä rakenteita. Toinen kohta perustuu käyttäytymisgenetiikkaan, joka on erillään ja yhdessä kasvaneita identtisiä ja epäidenttisiä kaksosia (sekä ”epäsukuisia kaksosia”) vertailemalla osoittanut, että suuri osa persoonallisuuksien variaatiosta yhteiskunnassa johtuu geeneistä (Segal 1999) eikä vain lapsuuden ympäristöstä ja vanhempien kasvatuksesta.

Tyhjää taulua vastaan puhuu myös antropologia: kulttuurien valtavasta variaatiosta huolimatta on olemassa suuri joukko kaikille kulttuureille yhteisiä piirteitä. *Blank Slaten* lopussa oleva Brownilta (1991) lainattu lista käsittää useita kymmeniä tällaisia kulttuurisia universaaleja insestin välttämisestä musiikkiin, tiettyihin kasvonilmeisiin ja avioliittoon.

Evoluutiopsykologia puolestaan on näyttänyt, että monet ihmisen motiiveista eivät ole järkeviä päivittäisen hyvinvoinnin kannalta, mutta että ne selittyvät luonnonvalinnalla, joka on tapahtunut siinä ympäristössä, missä ihminen on kehittynyt. Esimerkiksi sokerin ja rasvan mausta pitäminen on ollut hyödyllistä ympäristössä, jossa ravintoa ei ole ollut tarjolla nykyisiä määriä.

Hieman kiistanalaisempi esimerkki voisi olla kostonhimo, joka on ollut tarpeen maailmassa, jossa poliisi ei ole pillit soiden tullut avuksi. Kolmas esimerkki voisi olla universaali taipumus hakea ulkoisesti viehättäviä puolisoita. Kauniit ja seksikkäät piirteet eivät kuitenkaan kerro, miten sopuisaa tai miellyttävää yhteiselämä tulisi olemaan, mutta sen sijaan ne kertovat jotain terveydestä ja hedelmällisyydestä. Heikkous kauniisiin kumppaneihin voidaan selittää evoluutiohistorialla, ei laskelmilla henkilökohtaisesta hyvinvoinnista.

Evoluution soveltaminen vaikkapa janon havaitsemisen tai muistin psykologiaan ei herätä kiistaa. Näiden osalta tutkijat ovat aina viitanneet piirteiden evolutiivisiin tehtäviin; janon tarkoitus on pitää elimistön vesi- ja elektrolyytitasapaino ulonjäämisen kannalta sopivissa rajoissa, syvyysnäkö estää törmäilemisen esineisiin jne. Siinä määrin kuin psykologia tutkii yhteisen ihmisielen toiminnallisia rakenteita, kaikki psykologia on evoluutiopsykologiaa.

Evoluutiopsykologit ovat kuitenkin tunkeutuneet myös tunteellisesti ladatulle ja osin jo muiden hallitsemille alueille: seksuaalisuuteen, väkivaltaan, moraaliin, kauneuteen, huumoriin, perhetunteisiin. Näillä alueilla evoluutiobiologian soveltaminen on kiistellympää, koska evoluution osallisuutta emootioihin ja sosiaalisiin suhteisiin

ei voi nähdä yhtä selvästi kuin esimerkiksi janon tapauksessa. Kun älykkäät organismit toimivat toistensa kanssa, maalaisjärki ei yksinkertaisesti riitä, vaan tarvitaan kunnollinen evolutiivinen teoria. Pinkerin mukaan ihmisellä ei ole intuitiota ajatella, kuinka kelpoinen strategia on vaikkapa olla yksiavioinen, kohdella lapsia tasaveroisesti tai viehättyä tietynlaisesta kasvojen geometriasta. Tällaisissa kysymyksissä on pohdittava, mitä evoluutioteorian perusteella voisi ennustaa. Evolutiivinen ajattelu sosiaalipsykologiassa on paljon yllättävämpää (ja ennustukset monesti vaikeammin testattavissa) kuin muussa psykologiassa.

Rakkaat viholliset

Pinkerillä on selkeä näkemys siitä, ketkä ovat hänen kriitikoitaan ja samalla tyhjä taulu -uskonnon viimeisiä pesäkkeitä. Ensimmäisenä hän mainitsee postmodernistit humanistisissa tieteissä. Toisena tulevat ne lapsipsykologit, jotka yhä pitävät kiinni vanhempien kasvatuksesta yksilön persoonan muokkaajana. (Tässä yhteydessä ihmisluonnon ja biologian kieltäminen on hänen mukaansa aiheuttanut huomattavasti vahinkoa suoraan yksittäisille ihmisille – yleensä äideille –, ei vain tieteille.)

Yhtä johdonmukaisesti Pinker käsittelee ihmisluontokritiikkiä, joka on tullut joko hermoverkkojen mallintajilta (jotka ovat yrittäneet herättää henkiin assosiativisia lakeja kielen ja kognition selittäjinä) tai sellaisilta hermostollisen plastisuuden kannattajilta, jotka uskovat että aivot kykenevät muovautumaan rajattomasti (ks. *Elman ym.* 1998).

Mikä olisi ala-arvoisinta, mitä biologisen ihmisluonnon kritisoijat voisivat keksiä? Vastustajan seksielämän saattaminen naurunalaiseksi ei kuulosta kovin akateemiselta, mutta sekin tapahtui. Donald Symons kirjoitti 1979 kirjan *The Evolution of Human Sexuality*, jossa osoitetaan, että kaikissa yhteisöissä seksi tyypillisesti käsitetään naisen antamaksi palvelukseksi tai suosionosoitukseksi. Sosiobiologiaa vastustavat marxilaisaktivistit [4] Richard Lewontin, Steven Rose ja Leon Kamin kommentoivat tätä vuonna 1984 kirjassaan *Not in our Genes* (mikä nimi kuvaisikaan paremmin tyhjää taulua?):

”...lukiessaan sosiobiologiaa tuntuu jatkuvasti kuin olisi tirkistelijä katsomassa sen kannattajien omaelämäkerrallisia muistelmia.”

Steven Rose, joka brittilehdistössä hyökkää lähes jokaista ihmisen evoluutiota koskevaa kirjaa vastaan, piti vitsiä niin hyvänä, että toisti sen kirjassaan *Lifelines* (1997).

Pinker luki ja saattoi ihaillakin opiskeluaikanaan Noam Chomskya, joka on kertonut suhteestaan universaaliin ihmisluontoon huomattavasti kovasanaistemmin (*Barsky* 1998):

”Puhun ihmisluonnosta, mutta en kovin monimutkaisista syistä. Teen niin, koska en ole imbesilli, enkä usko, että muidenkaan pitäisi langeta tähän kulttuurin syöttämään imbesilliaan... Intellektuelleille on hyvin sopivaa uskoa, että ihmisillä ei ole ”luontoa” ja että he ovat täysin muovailtavissa. Tämä poistaa kaikki moraaliset esteet manipuloinnilta ja kontrolloinnilta... Ei ole ainoastaan selvää, että psykologisissa kuten kaikissa muissakin ominaisuuksissa on merkittäviä geneettisiä tekijöitä, vaan meidän tulisi myös ilahtua tuosta tiedosta, sillä ilman tuollaisia lähtökohtaisia rajoituksia ei voi tapahtua merkittävää kehittymistä, luovia tekoja jne.”

VIITTEET

- [1] Perusteettomia ja perustelemattomia determinismisyytöksiä on esittänyt Suomessa mm. Yrjö Haila: ”...sosiobiologia ja muut geneettisen determinismin virtaukset...” *Tiede ja edistys* 1/98, s. 53.
- [2] Sandemose, Aksel: *Kadonnut on vain unta*, 1961. Suom. Rauno Ekholm.
- [3] Biologiassa, toisin kuin vaikkapa fysiikassa, selitykset voidaan jakaa kahtia evolutiivisiin ja proksimaalisiin.
”Biologiassa käytetään kahdenlaisia selityksiä. Ensinnäkin on välittömiä, proksimaalisia, selityksiä. Voimme esimerkiksi tutkia, mitä kaikkea käärmettä säikähtäneen ihmisen elimistössä ja aivoissa tapahtuu. Huomaamme, että esimerkiksi sisäeritys tuottaa adrenaliinia, sydämen tahti kiihtyy jne. Nämä proksimaaliset selitykset ovat yleensä vastauksia kysymykseen ”miten”. Ne kertovat, miten reagoimme, mitä meissä tapahtuu, kun kohtaamme polulla yllättäen käärmeen.

Toisaalta biologia hakee perimmäisiä, ”ultimaattisia”, evoluutiosyitä. Tällöin kysymme, ”miksi” ihmislajilla on taipumus säikähtää enemmän käärmettä kuin vaikkapa jänistä. Miksi tällainen tunnemekanismi on ylipäättään olemassa? Perimmäinen selitys kertoo eräänlaisen evolutiivisen tarinan: säikähdämme käärmeitä, koska evoluution aikaiset esivanhempamme elivät ympäristössä, jossa oli useita myrkyllisiä käärmeitä. Luonnonvalinta suosi geenimuunnoksia, joiden ansiosta näiden geenien kantaja pysytteli loitolta kaikista käärmettä muistuttavista eläimistä. Käärmeenpelko on adaptaatio.”

(Sarmaja, Heikki: ”Seksuaalisen häveliäisyyden alkuperä”. *Yhteiskuntapolitiikka* 2/2002, s.105-121)

- [4] Paras selvitys sosiobiologiakiistasta on Ullica Segerstrålen *Defenders of the Truth* (2000), ks. myös arvio *Tammisalo* (2002).

KIRJALLISUUTTA

- Barsky, Robert (1998): *Noam Chomsky, A Life of Dissent*. MIT Press, Cambridge.
- Brown, Donald (1991): *Human Universals*. McGraw-Hill. New York.
- Elman, J., Bates, E., Johnson, M., Karmiloff-Smith, A., Parisi, D. & Plunkett, K. (1998): *Rethinking Innateness*. MIT Press, Cambridge.
- Lewontin, R., Rose, S. & Kamin, L. (1984): *Not in Our Genes*. Pantheon. New York.
- Rose, Steven (1997): *Lifelines*. Oxford University Press. New York.
- Segal, Nancy (1999): *Entwined Lives. Twins and what they tell us about human behavior*. Plume, New York.
- Segerstråle, Ullica (2000): *Defenders of the Truth*. Oxford University Press. New York.
- Symons, Donald (1979): *The Evolution of Human Sexuality*. Oxford University Press. New York.
- Tammisalo, Osmo (2002): ”Vaikka löytyykin hulluja totuutta puolustamaan”. *Tieteessä tapahtuu* 5/2002.

Kirjoittaja on elintarviketieteiden maisteri ja Darwinseuran puheenjohtaja.